

média
nyilvánosság
közvélemény

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

szerkesztette
ANGELUSZ RÓBERT
TARDOS RÓBERT
TERESTYÉNI TAMÁS

GONDOLAT

Harold D. Lasswell A kommunikáció szerkezete és funkciója a társadalomban

(Részlet)

A kommunikáció aktusa

Egy kommunikatív aktus ábrázolásának legkézenfekvőbb módszere az alábbi kérdések megválaszolása:

ki mond
mit
milyen csatornán
kinek
milyen hatással?

A kommunikáció folyamatának tudományos kutatása inkább e kérdések egyikére vagy másikára hajlamos összpontosítani. Azok a tudósok, akik a „ki-csodát”, a kommunikáló alanyt tanulmányozzák, ama tényezőket vizsgálják, amelyek elindítják és vezérlik a kommunikatív aktust. A kutatási területnek ezt az alegységét *kontrollanalízisnek* nevezzük. Azok a szakértők, akik a „mit mondra” összpontosítanak, *tartalomelemzéssel* foglalkoznak. Akik elsősorban a rádióval, az újságokkal, a filmmel és egyéb kommunikációs csatornákkal vannak elfoglalva, *médiaanalízist* végeznek. Ha elsődleges tárgyunk azoknak az embereknek a csoportja, akiket a média elér, akkor *közönségelemzésről* beszélünk. Ha pedig a közönségre gyakorolt hatás a kérdés, akkor ez *hatáselemzési* feladat.

Hogy ezek a megkülönböztetések hasznosak-e, az teljességgel attól a finomsági beállítástól függ, amely egy adott tudományos vagy vezetői cél számára megfelelőnek tűnik. Például gyakran egyszerűbb, ha a közönségelemzést a hatáselemzéssel együtt alkalmazzuk, mint ha külön kezelnénk őket. Más esetben lehet, hogy a tartalomelemzésre koncentrálunk, és ennek érdekében tovább osztjuk a területet a szándékolt tartalom és a stílus elemzésére, előbbin az üzenetet, utóbbin az üzenet alkotóelemeinek tálalását értve.

Szerkezet és működés

Bár csábító lenne részletesebben kidolgozni e kategóriákat, jelen értekezésnek más a feladata. Kevésbé érdekel bennünket a kommunikációs művelet felosztása, mint a művelet egészben való szemlélete a teljes társadalmi folyamattal összefüggésben. Bármely folyamatot két értelmezési keretben vizs-

gálhatunk, nevezetesen szerkezet és működés szerint. Kommunikációelemzésünk olyan sajátosságokkal foglalkozik, amelyek felelősek az alábbi, világosan megkülönböztethető működésekért:

1. a környezet felügyelete;
2. a környezetre reagáló társadalom részei közötti kölcsönviszony;
3. a társadalmi örökség átvitele egyik generációról a másikra.

Biológiai párhuzamok

A hamis biológiai párhuzamok kockázatának terhe mellett úgy szemlélhetjük az emberi társadalmakat, ha figyelembe vesszük, hogy a kommunikáció milyen fokig jellemzője az életnek minden szinten. Egy élőlénynek, akár viszonylagos elszigeteltségben, akár társasan, kialakult módszerei vannak a környezetéből érkező ingerek befogadására. Az egyetlen sejtből álló organizmus és a sok tagból álló csoport is bír valamiféle egyensúllyal, és igyekszik megtartani azt, amikor valamilyen környezeti változásra reagál. A válaszfolyamathoz szükség van olyan sajátos módszerekre, amelyek összehangolt cselekvésre bírják rá az egészet alkotó részeket. A többsejtű állatok sejteket szakosítottak a külső kapcsolatra és a belső összehangolásra. A főemlősök között e szakosodást olyan szervek példázzák, mint a fül, az orr vagy maga az idegrendszer. Amikor az ingerbefogadás és a védekezés mintái rendben működnek, akkor az állat különböző részei a környezeti hatásnak megfelelően reagálnak („táplálkozás”, „menekülés”, „támadás”)¹.

Néhány állati társadalom bizonyos tagjai sajátos szerepet teljesítve monitorozzák a környezetüket. Egyes egyedek „őrszemként” működnek, különválnak a csordától vagy a nyájtól, és nyugtalanságot keltenek, ha a környezetben fenyegető változás következett be. A trombitáló, kukorékoló, visító őrszem jelzése elegendő, hogy mozgásba hozza a csordát. A szakosodott „vezetők” tevékenységei között pedig az is szerepel, hogy a „követőket” arra serkentsék, hogy megfelelően reagáljanak az őrszemek által jelzett körülményekre.

Egy magában álló, magasan differenciálódott organizmuson belül a bejövő és kimenő idegi ingerületek átvitele idegrostok mentén történik, melyek szinaptikus kapcsolatban állnak más idegrostokkal. A folyamat kritikus pontjai a közvetítőállomások, ahol előfordulhat, hogy a beérkezett jel túlságosan gyenge ahhoz, hogy elérje a következő láncszem akcióra serkentéséhez szükséges küszöböt. A magasabb csomópontokban a különálló áramlatok folyamatosan módosítják egymást, és olyan eredményeket idéznek elő, amelyek sok szempontból mások, mint ha minden áramlat saját, külön pályáját járhatná. Bármely közvetítőállomáson lehet teljes, fél vagy nulla átvitel. Hasonló kategóriák bukkannak fel, mint az állati társadalmak képviselői között.

¹Amilyen mértékig ezeknek a viselkedési mintáknak az átvitele az egyes egyedek által öröklött struktúrákban történik, addig a mértékig egy adott működés a „társadalmi örökség” oktatás útján való átadásával megy végbe.

A ravasz róka besettenkedhet a baromfiudvarba olyan halkán is, hogy túl alacsony ingerrel szolgál az őrszem számára a riadóztatáshoz. A támadónak sikerülhet úgy hatástalanítani az őrszemet, hogy tőle egy erőtlén sikolynál többre nem tellett. Lényegében bármilyen fokozat létrejöhet a teljes és a zéró átvitel között.

A figyelem a világtársadalomban

Vizsgálhatjuk bármely országban a kommunikáció folyamatait, mindig megkülönböztethető három szakértői csoport. Az első egészében tanulmányozza az adott állam politikai környezetét, a második csoport az államnak a környezetre adott válaszát figyeli, a harmadik csoport a válasz megfelelő mintáit közvetíti az időstől a fiatalabbnak. A diplomaták, attasék, külföldi tudósítók alkotják azt a csoportot, amely a környezetet figyeli. Szerkesztők, újságírók, rádiósok foglalkoznak a belső válasszal. A társadalmi örökséget a család és az iskola nevelői közvetítik.

Külföldi eredetű közlések sorozatban mennek keresztül különböző fogadók és küldők kezén, amelyek össze vannak kapcsolva egymással. A láncszem minden közvetítő pontján módosulásnak kitett, a külhoni diplomatától vagy levelezőtől származó üzenet azután szerkesztői asztalokon áthaladva érheti el a nagyközönséget.

Ha úgy tekintjük a világ figyelemfolyamatait mint figyelemkeretek sorozatait, akkor leírhatóvá válik, hogy milyen arányban ragadják meg összehasonlítható tartalmak az egyének és csoportok figyelmét. Megvizsgálhatjuk azt a pontot, ahol már nem történik „átvitel”, és bepillanthatunk a „teljes átvitel” és a „minimális átvitel” közötti tartományba. A világ igazgatási és politikai centrumainak sok közös vonása van egy egyéni szervezet agykérgi és kéreg alatti állományának interdependenciájával, differenciáltságával és aktivitásával. Az ilyen pontokban fellelhető figyelemkeretek így a legváltozatosabbak, legkifinomultabbak és leginkább interaktívak a világgözösségekben található valamennyi figyelemkeret közül.

A másik véglelet az elzárt területek bennszülötteinek figyelemkeretei képviselik. Egyetlen nép kultúrája sem érintetlen az ipari civilizációtól. Földet érhet ejtőernyőnk Új-Guineában vagy akár a Himalája lejtőin, sehol sem találunk érintetlen törzseket. Benőtték már a legeldugottabb helyeket is a kereskedelem, a misszionárius hevíletek, a kalandtúrák, a tudományos terepmunkák és a globális háború gombafonalai. Senki sem állhat kívül a világon.

A primitív népek közötti kommunikáció végső formája a ballada vagy mese. A távoli nagyvilág eseményei, azok az események, amelyek a nagyvárosi közönséget megragadják, tükröződnek, még ha homályosan is e bal-ladamondók, regölők tematikájában. Ez alkotásokból a távoli politikai vezetők gomolyognak elő, hogy földet adományozzanak parasztnak, vagy visszaállítsák a bőséges vadállományt a környék lankáin.

Ha felfelé haladunk a kommunikáció áramlatában, feltűnő az is, hogy a nomád, távoli törzsek tagjai számára a közvetítőállomás szerepét néha letelepedett falusiak töltik be, akikkel alkalmanként kapcsolatba lépnek. Közvetítő személyek lehetnek a tanító, az orvos, a bíró, az adószedő, a rendőr, a katona, a házaló, az ügynök, a misszionárius, a diák: az illető minden esetben a hírek és kommentárok egyik gyűjtőhelye.

További párhuzamok

Ha részleteiben vizsgáljuk az emberi társadalom kommunikációs folyamatait, sok egyezés látszik a testi szervezetben és az alacsonyabb rendű állati társadalmakban található munkamegosztással. Például egy adott állam diplomátákat állomásoztat a világ minden részén, akik néhány gyűjtőhelyre küldenek jelentéseket. Ezek a bejövő jelentések nyilvánvalóan a soktól a kevés felé tartanak, hogy ott interakcióba lépjenek egymással. Ezután a sorozat a „kevesebbtől a sokig” minta alapján legyezőszerűen terjed szét, például ha a külügyminiszter tart sajtótájékoztatót, vagy a sajtóban kijön egy cikk, illetve amikor szétosztják az új híradót a filmszínházakba. Az állam környezetéből befutó szálak működésükben megfelelnek az afferens pályáknak, amelyek az állati egyed központi idegrendszeréhez közvetítenek bejövő ingerületeket, illetve azoknak a módszereknek, amelyekkel a nyájban terjed a riadó. A kimenő, efferens pályáknak is vannak ilyen megfelelőik.

A test központi idegrendszere csak részben érintett az afferens-efferens információáramlásban. Léteznek automatikus rendszerek, melyek együtt tudnak működni anélkül, hogy ebbe be kellene vonniuk a magasabb központokat. A belső környezet stabilitását alapvetően az idegrendszer vegetatív vagy autonóm részeinek közvetítésével tartjuk fenn. Hasonlóképpen minden államon belül az üzenetek legtöbbször nem érinti a központi csatornákat: a családokban, lakókörzetekben, boltokban, a csapattársak között és egyéb helyi kontextusokban jelennek meg. Az oktatási folyamatok jelentős része is így zajlik.

Jelentős párhuzamokat fedezhetünk fel a kommunikáció áramköreiben, amelyek egy- vagy kétirányúak lehetnek, függően a kommunikátor és a közönsége közötti viszonyosságtól. Másképpen szólva: kétirányú a kommunikáció, ha a küldő és fogadó funkciókat két vagy több személy azonos hullámhosszon használja. A beszélgetés szokott ehhez kézenfekvő mintával szolgálni (habár aligha ismeretlenek a monológok). A tömegkommunikáció modern eszközei hatalmas előnyhöz juttatják azokat, akik a nyomdákat, rádióállomásokat és a lekötött és szakosodott tőke más formáit ellenőrzésük alatt tartják. Bár meg kell jegyeznünk, hogy a közönség igenis „visszabeszél”, bár némi késleltetéssel: a tömegmédia számos ellenőrzője a mintavételezés tudományos módszereit használja, hogy előbb láthassa meg az áramkör e záródásának eredményeit.

A világ nagy fővárosai, politikai és kulturális központjai is leginkább a kétirányú kapcsolat áramköreit példázzák. Így New York, Moszkva, London

és Párizs intenzív kétirányú kapcsolatban vannak, még akkor is, ha függöny korlátozza az áramlást, mint New York és Moszkva között. A legjelentéktelenebb helyekből válhatott világközpont csakis azáltal, hogy fővárossá tették meg őket (Canberra Ausztráliában, Ankara Törökországban, Washington D. C. az Egyesült Államokban). Az olyan kulturális központok, mint a Vatikán, folyamatosan intenzív kétoldalú kommunikációban vannak a világ fontosabb helyeivel. Az olyan szakosodott termelési központok, mint Hollywood, a kibocsátott anyag túlsúlya mellett hatalmas mennyiségben fogadnak is üzeneteket.

További megkülönböztetést tehetünk az üzeneteket ellenőrző és az üzenetek kezelésére létrehozott központok, társadalmi formációk között. Az üzenetközpont a hadügyminisztérium monumentális ötszögű épületében, Washingtonban úgy továbbítja az üzeneteket a címzetteknek, hogy abban nem idéz elő változást, hacsak nem véletlenül. Ez ugyanaz, mint a nyomdák és a könyvelosztók szerepe; a diszpécserké, vonalvizsgálóké és kézbesítőké a távíróforgalomban; a rádiómérnököké és az egyéb technikai személyzeté a műsorszórásban. Ezeknek az üzenetkezelőknek a szerepe éppen ellentétes azokéval, akik a mondanivaló tartalmával foglalkoznak: a szerkesztők, cenzorok, propagandisták szerepével. A jelek szakértőinek összességéről beszélve tehát feloszthatjuk őket manipulátorokra (ellenőrzőkre) és kezelőkre: az első csoport jellemzően módosítja a tartalmat, míg a második nem.

Szükségletek és értékek

Az említett számos működésbeli és szerkezeti párhuzam az emberi társadalmak és más élőlények kommunikációja között nem jelenti azt, hogy az alacsonyabb rendű állatok vagy a testi szervezet kutatásának módszerét tartanánk legalkalmasabbnak az amerikai vagy a világgkommunikáció folyamatának kutatására. Az összehasonlító pszichológiában, amikor stimulusként írjuk le egy patkány, macska vagy majom környezetének egy részét (tehát olyanak, amely magára vonta az állat figyelmét), akkor nem tudjuk megkérdezni a patkányt, hanem más módszert használunk a percepciónk bizonyítására. Ha vizsgálatunk tárgya emberi lény, nyilatkozatra kérhetjük a nagy, „beszélő állatot”, bár ez nem jelenti azt, hogy mindent készpénznek veszünk. Gyakran az ellenkezőjét jelezzük előre, mint amiről a személy beszél, hogy tenni szándékozik. Ebben az esetben a szóbeli és nem szóbeli jelzések további tanulmányozására vagyunk utalva.

Említettük már, hogy az élő formák tanulmányozása során érdemes úgy szemlélnünk ezeket, mint szükségleteik kielégítése során környezetüket módosító entitásokat, amelyek ezen a módon őrzik belső egyensúlyukat. A táplálkozás, szex és más tevékenységek, melyek a környezetet érintik, összehasonlítással vizsgálhatók. Mivel az emberek beszédjelenséget mutat-

nak, sokkal több összefüggést tárhatunk fel körükben, mint a nem emberi fajtáknál.² Érvényesnek tekintve a beszéddel (és más kommunikatív aktsokkal) szolgáltatott adatokat, az emberi társadalmat az értékek mentén vizsgálhatjuk, azaz a kapcsolatok olyan kategóriáira vonatkoztatva, amelyek a kielégülés elismert tárgyai. Amerikában például nem szükséges semmiféle kifinomult technika annak tanulmányozásához, hogy a hatalom és az elismertség értékek. Ennek demonstrálásához elegendő meghallgatni az önvalomásokat, és figyelemmel kísérni azt, ki mit csinált, amikor megnyílt előtte a lehetőség.

A vizsgálni kívánt csoportok számára felkínálhatjuk az értékek általunk összeállított listáját. Túl ezen, felderíthetjük azt a hierarchiát is, amelyben megjelenik ezek népszerűsége. Rangsorolhatjuk csoportunk minden tagját aszerint, hogyan viszonyul a megadott értékekhez. Ha az ipari civilizációról van szó, kétségünk sincs afelől, hogy értékeik között szerepel a hatalom, elismertség, gazdagság, jólét és felvilágosultság. Ha megállunk ezzel a felsorolással, amely közel sem teljes, akkor a rendelkezésünkre álló tudás alapján – legyen az bármilyen töredékes is, de le tudjuk írni a világ nagy részének struktúráját. Mivel az értékek nem egyenlően vannak elosztva, a társadalom szerkezete a hatalomból, a gazdagságból és más értékekből való viszonylagos részesedés több-kevesebb koncentrációját mutatja ki néhányak kezében. Bizonyos helyeken ez a koncentráció nemzedékről nemzedékre öröklődött, jellemzően inkább kasztokat, mint társadalmi mobilitást formálva.

Ezeknek az értékeknek formálása és elosztása minden társadalomban többé-kevésbé megkülönböztethető mintákat mutat, vagyis intézményesült. Ezen intézmények között jönnek létre a rendszernek mint egésznek a támogatására segítségül hívott kommunikációk, és ezek a kommunikációk képezik az ideológiát. A hatalomhoz való viszonyuk alapján különbséget tehetünk a politikai doktrína, a politikai formula és a miranda között.³ Az Egyesült Államokban e triádot szemléltethetjük az individualizmus doktrínájával, az alkotmány paragrafusaiival, amelyek a formulát képezik, és a közélet szertartásaival és legendáival, amelyek a mirandát tartalmazzák. Az

² Megfelelő körülményekkel kezelve a beszédaktusok leírhatók ugyanolyan értékű megbízhatósággal és érvényességgel, mint azok az egyéb forrásokból beérkezett adatok, melyeket régebben használunk a tudományos vizsgálatokban.

³ Ezek a megkülönböztetések Charles E. Merriam, Gaetano Mosca, Karl Mannheim és társaik írásaiból származnak és lettek felhasználva. Bővebb kifejtésük megtalálható a Harold D. Laswell és Abraham Kaplan által szerkesztett *Hatalom és társadalom* című kötetben (Power and Society. New Haven, 1950, Yale University Press).

* A magyar fordításban meghagytuk az eredeti szakszót, annak ellenére, hogy az ilyen módon összetéveszthető a "Miranda rule", vagy egyszerűen "miranda" néven ismert amerikai (USA) jogintézménnyel, mely a letartóztatott jogainak ismertetését teszi kötelezővé, és egy 1966-os precedensen alapul. A latin "csodál, csodálkozik" jelentésből kiindulva leginkább a „látvány” jelentéstartományban kereskedhetnénk, ha a muzeális értékű szakszót magyar kifejezéssel szeretnénk helyettesíteni. (A ford.)

ideológiát a felnövekvő generációnak az olyan, nevelésre szakosított ágenszek közvetítik, mint az iskola és a család.

Az ideológia csak egyik része az adott társadalom mítoszainak. Létezhetnek olyan ellenideológiák is, melyek ellentétesek az uralkodó doktrínával, formulával, mirandával. Manapság a világpolitika hatalmi struktúráját mélyen befolyásolja a két szuperhatalom, az Egyesült Államok és Oroszország ideológiai konfliktusa, illetve szerepe. Mindkét kormányzó elit potenciális ellenségnek látja a másikat, nemcsak abban az értelemben, hogy az államok közötti különbségek háborúhoz is vezethetnek, hanem ami égetőbbnek látszik, hogy a másik ideológiája hatással lehet a honi elégedetlenekekre is, ezáltal meggyöngítheti mindkét elitnek a saját háza táján elfoglalt hatalmi pozícióit.

Társadalmi konfliktus és kommunikáció

Ilyen körülmények között az egyik hatalmi tényező éberrel figyeli a másikat, és a kommunikációra mint a hatalom megtartásának eszközére támaszkodik. Ezért a kommunikáció egyik szerepe értesüléssel szolgálni arról, amit a másik tenni akar, és arról, hogy milyen erős.

Attól félvén, hogy a hírszerzési csatornákat a másik vonja kontrollja alá, hajlamosak titkos ellenőrzéshez folyamodni. A nemzetközi kémkedés ilyen módon békeidőben a szokásos szint fölé emelkedik. Mi több, erőfeszítést tesznek saját maguk „bombariádós elsötétítésére”, hogy védekezzenek a fürkésző potenciális ellenséggel szemben. Ezen túlmenően kommunikációt vetnek be azzal a határozott szándékkal, hogy kapcsolatot létesítsenek a másik hatalom határain belül lévő közönséggel is. E különféle tevékenységek jelennek meg a másik megfigyelésére használt titkos és nyílt ügynökök, a kémelhárító munka, a cenzúra és az utazási korlátozás, a műsorszórás és az államhatárokon átnyúló egyéb információs tevékenységek formáiban.

A kormányzó elitek ugyancsak érzékenyek a belső környezet potenciális fenyegetéseire. A nyílt információs források mellett titkos eszközöket is alkalmaznak. Óvintézkedés gyanánt „biztonsági” ügynek tekintenek annyi közügyet, amennyit csak lehet. E tevékenység az elit ideológiáját támogatja, az ellenideológiákat pedig elnyomja.

Az imént vázolt folyamatok párhuzamba állíthatók egy, az állatvilágban észlelt jelenséggel, a szakosodott ügynökök alkalmazásával a külső környezetben jelentkező veszélyek és lehetőségek szemmel tartására. A párhuzamok sora tovább folytatható a belső környezet ellenőrzésével, mivel az alacsonyabb rendű állatok némely csordavezetője is annak jeleit mutatja, hogy két fronton is támadhatónak érzi magát, és nyugtalanul figyel kétfelé. Bizonyos fajok közismert eszközökkel rendelkeznek az ellenség befolyásának kivédésére. Ilyen a polipból kilövellt ködfüggöny vagy a kaméleon

álcazó színei. Ezek mégsem mutatnak összefüggést a „nyílt” és „titkos” csatornák közötti megkülönböztetéssel az emberi társadalomban.

Egy testi organizmuson belül a társadalmi forradalomnak megfelelő leg-szorosabb párhuzam az új, a központi szabályozással versengő és annak helyét elfoglalni képes idegkapcsolatok létrejötte a testrészekben. Mondhatjuk-e azt, hogy ez történik, amikor embrió fejlődik az anya testében? Vagy ha például egy destruktív folyamatot veszünk, beszélhetünk-e helyesen belső felügyeletről a rákos daganat esetében, csak mert a kifejlődött rák versenyben áll a testtel a tápanyagellátásért?

Eredményes kommunikáció

Elemzésünk immár felismerhetővé tett a kommunikáció eredményességére vagy eredménytelenségére vonatkozó bizonyos ismérveket. Az emberi társadalmakban a folyamat annyiban eredményes, amennyiben az ésszerű döntéseket segít elő. A racionális döntés érték-célokot érvényesít. Az állati társadalmakban a kommunikáció akkor eredményes, ha segíti a túlélést vagy az illető együttes egyéb meghatározott szükségletét. Érvényes e feltétel az egyéni szervezet esetében is.

Egy racionálisan szervezett társadalom esetében fontos feladat felderíteni és ellenőrizni minden tényezőt, ami zavarja a hatékony kommunikációt. Néhány korlátozó tényező pszichotechnikai természetű. Például jelen lehet a környezetben a káros sugárzás, mégis észrevétlen marad, mert a korlátozott képességű szervezet nem észleli eszközök nélkül.

De még a technikai elégtelenséget is pótolni lehet tudással. Legújabbban a rövidhullámú rádióállomások adásait interferenciák zavarják, amelyeket vagy meg tudunk szüntetni, vagy feladjuk az ilyen rádiózást. Az elmúlt néhány évben előrelépés történt a sérült látás és hallás kielégítő helyettesítése terén. Kevésbé drámai, de nem kevésbé fontos fejlemény az, amely a nem megfelelő olvasási szokások korrekációjában következett be.

Léteznek szándékosan állított akadályok is a kommunikáció útjában, mint a cenzúra vagy az utazások drasztikus korlátozása. Ezek az akadályok bizonyos mértékig legyőzhetők ügyes manőverezéssel, de hosszú távon kétségtelenül hatékonyabb lesz konszenzussal vagy kényszerrel megszabadulni tőlük.

A merő tudatlanság olyan átható tényező, amelynek következményeit soha nem becsülték fel megfelelően. Tudatlanságon itt annak a tudásnak a hiányát értjük a kommunikációs folyamat egy pontján, amely a társadalomban valahol máshol rendelkezésre áll. Megfelelő képzettség hiányában a hírszerzési adatok összegyűjtésével és terjesztésével foglalkozó személyzet folyamatosan félreért vagy figyelmen kívül hagy tényeket, ha a tényeken azt értjük, amit az objektív és jól képzett megfigyelő talál.

Az eredménytelenségről számot adván nem feledkezhetünk meg a tárgyhoz tartozó kommunikációban való jártasság alacsony értékeléséről. Túlságo-

san gyakran lehet tekintélyt szerezni tárgyhoz nem tartozó vagy ténylegesen torzító teljesítménnyel. Vezető hír kívánván lenni, a riporter szenzációs fordulatról beszél egy langyos nemzetközi konferencia kapcsán, és hozzájárul ahhoz a népszerű vélekedéshez, amely a nemzetközi politikát krónikus, intenzív konfliktusnak állítja be, és ritkán másnak. A kommunikációs szakemberek gyakran nem tartanak lépést a feldolgozásról szóló tudás fejlődésével (lásd a vonakodást, amely sok vizuális berendezést fogadott). A szótárak javulása ellenére sok tömegkommunikátor rosszul választott szavakat használ. Ez történik például, amikor a külföldi tudósító megengedi magának, hogy feloldódván a közegben, megfélemezik arról, hogy az otthoni közönség tapasztalatában nincs pontos megfelelője az adott ország „bal”, „közép” és hasonló politikai kifejezéseinek.

A készségtényezők mellett az eredményességet néha fordított arányban befolyásolhatja a személyiség szerkezet. Egy optimista, társágkedvelő ember lehet, hogy csupa világfival tartja a kapcsolatot, és az eseményeknek ellenőrzés nélküli és ezáltal túláradóan derűs szemléletéhez jut. A másik oldalon a pesszimista, töprengő személyiségekből válogatnak, egészen másfajta arcok jönnek össze, olyanok, akik igazolják a borongós alapállást. Fontos különbséget eredményezhetnek olyan tulajdonságok eltérései is, mint az intelligencia és az energia.

A társadalmat mint egészet tekintve az eredményes kommunikáció leg súlyosabb veszélyeztető tényezői között találjuk azokat, melyek a hatalom, a gazdagság és a tekintély értékeivel függnek össze. A hatalom eltorzulásának talán a legmegrázóbb példája, amikor a kommunikáció tartalmát szándékosan egy ideológiához vagy ellenideológiához igazítják. A gazdagsággal összefüggő torzulások például nemcsak a piac befolyásolásának szándékából fakadnak, hanem a gazdasági érdek merev felfogásából is. A megbecsültséggel (társadalmi osztály esetében) kapcsolatos elégtelenségek akkor fordulnak elő, amikor egy, a felsőbb osztályhoz tartozó személy csak a saját rétegéhez tartozókkal érintkezik, és megfélemezik arról, hogy más osztályokból származók előtt korrigálja szemléletét.

A kommunikáció kutatása

Az eredményes kommunikációt akadályozó néhány tényezőnek a bemutatása egyúttal olyanfajta kutatásokra mutat rá, melyekkel hasznos lehet megvizsgálni a kommunikációs láncolat kitüntetett pontjait. Mindegyik ágens egymással keveredő környezeti és hajlamosító tényezők forgataga.

Bárki is tölti be a közvetítő funkciót, vizsgálható a bemenet (input) és kimenet (output) vonatkozásában. Mely állítások nyerték el a közvetítő láncolat figyelmét? Mit ad tovább szó szerint? Mit ejt ki? Mit dolgoz át? Mit tesz hozzá? A bemenet és kimenet eltérései hogyan függenek össze a kultúrával és a személyiséggel? Az ilyenféle kérdések megválaszolásával lehet mérni az átvitel, nulla átvitel és módosított átvitel különböző tényezőit.

A közvetítői lánc mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a kommunikációs folyamat első láncszemét. Ha azt tanulmányozzuk, hogy mire összpontosítja figyelmét az elsődleges megfigyelő, a hatásoknak két csoportját emelhetjük ki: azokat a kijelentéseket, amelyeknek ki van téve, illetve a környezetének egyéb tényezőit. Egy attasé vagy egy külföldi tudósító kiteszi magát a tömegmédiára és a magánbeszélgetések hatásainak is, de ugyanígy megszámolhatja a katonákat, fel tudja mérni az ágyúállásokat, feljegyezheti a gyárakban a munkaidőt, látja a bőséget a terített asztalon.

Valóban érdemes tehát számításba vennünk mind a közvetítő, mind az elsődleges láncszem figyelemkeretét a médiahatások és a médián kívüli hatások szerint. A legtöbb közvetítő esetében a médián kívüli tényezők nagyon gyengék, míg ugyanezt biztosan jelentősnek találjuk az elsődleges megfigyelőknél.

Nyilvánosságok és figyelemhalmazok

Le kell szögeznünk, hogy nem mindenki tagja a világnyilvánosságnak, még ha bizonyos mértékig a világ figyelemhalmazához tartozik is. Egy figyelemhalmazhoz való tartozás kizárólagos követelménye a közös referencijelek birtoklása. Mindenki, akinek New Yorkra, Észak-Amerikára, a nyugati féltekére vagy a földgolyóra érvényes referencijele van, tagja a megfelelő, New York-i, észak-amerikai, nyugati, illetve világ-figyelemhalmaznak. Ahhoz, hogy valaki a New York-i nyilvánossághoz tartozzon, elengedhetetlen, hogy igényt formáljon New York-i vagy kifejezetten New Yorkot érintő nyilvános akcióra.

Az Egyesült Államok nyilvánossága például nem korlátozódik az állampolgárookra és a tartózkodási engedélyesekre, mivel a határokon belül élő nem állampolgárok is megpróbálhatják befolyásolni az amerikai politikát. És megfordítva, nem mindenki tagja az amerikai nyilvánosságnak, aki az Egyesült Államokban él, mivel ehhez a passzív figyelemnél több is szükségeltetik. Egy egyén a figyelemhalmazból akkor kerül át a nyilvánosságba, amikor elkezd remélni, hogy az akarata képes befolyásolni a nyilvános politikát.

Érzelmi csoportok és nyilvánosságok

Még egy feltételt figyelembe kell vennünk, mielőtt az adott személyt vagy csoportot egy nyilvánossághoz sorolnánk. A nyilvános politikához tartozó igényeknek megvitathatóknak kell lenniük. A világnyilvánosság meglehetősen gyenge és fejletlen, részben azért, mert jellemzően alárendelik olyan érzelmi területeknek, amelyekben nincs megengedve a politikai tárgyú vita. Háborúkban vagy válságokban az érintett régiók lakosai túlnyomórészt annak köteleződnek el, hogy másokra erőltessenek bizonyos politikát. Mivel a konfliktus kimenetele az erőn és nem az érvelésen múlik, ilyen

körülmények között nyilvánosság nincsen. Tömegekként működő érzelmi csoportok hálózata van, amely nem tűr meg más véleményt.⁴

Az előbbieken alapján világos, hogy a világpolitikában a figyelem, a nyilvánosság és az érzelmelek területei sok fokozatban lehetnek jelen aszerint, hogy mit foglalnak magukban. Ezek a területek összefüggésben vannak világtársadalmi és különösen világhatalmi szerkezeti és működésbeli jellemzőkkel. Kézenfekvő például, hogy a legerősebb hatalmak hajlamosak egyazon figyelmi területen megjelenni, mert kormányzó elitjeik egymásra mint jelentős fenyegetés forrására összpontosítanak. A legerősebb hatalmak részarányosan kevesebb figyelmet szentelnek a gyengébbeknek, mint a gyengébbek rájuk, mert az erősebb hatalmak jellemzően nagyobb fontosságú forrásai a fenyegetésnek vagy a védelemnek a gyengék számára, mint a gyengék az erősek számára.⁵

Adott államon belül a figyelem struktúrája értékes mutatója lehet az állam integráltsági fokának. Ha az uralkodó osztályok félnak a tömegektől, a kormányozók nem osztják meg valóságképüket közkatonákkal. Amikor nem engedélyezik, hogy a királyok, elnökök és kabinetek valóságképét nyíltan kezeljék az egész államban, ez eltérés mértéke mutatja azt, hogy az uralkodó csoportok milyen fokon gondolják hatalmukat e torzítástól függeni.

Másképpen kifejezve, ha az „igazságot” nem osztják meg, a kormányzó tényezőket inkább a belső konfliktus lehetőségére feszélyezi, mint az, hogy az állam harmonikusan alkalmazkodjék külső környezetéhez. Ezért a kommunikációs csatornákat annak reményében kontrollálják, hogy a közösség egészének figyelmét sikerül úgy megszervezni, hogy csak az uralkodó osztályok hatalmi pozíciója számára kedvezőnek ítélt reakciók legyenek benne várhatóak.

Az egyenértékű tájékozottság elve

A demokraciáelméletekben gyakran szerepel, hogy a közvélemény racionalitása a tájékozottságtól függ. E tájékozott felvilágosultság lényegét illetően mégis nagyon sok a kétség, és a kifejezést sokszor a tökéletes tudás szinonimájaként használják. Ennél szolidabb és közvetlenebb nem a tökéletes, hanem az egyenértékű tájékozottság koncepciója. Egy adott szakpolitika főállású szakértőjének figyelmi struktúrája kidolgozottabb és finomabb, mint a laikusé.

⁴ A tömeg és nyilvánosság közötti különbségtételt azoknak az olasz, francia és német kritikai írásoknak köszönhetjük, melyek Le Bon tömegkoncepciójának túláltalánosított használata körül születtek meg. Az irodalom összefoglalását az a tanítvány végezte el, aki később az egyik legproduktívabb társadalomtudósa lett e kérdésnek, lásd Robert E. Park: *Masse und Publikum. Eine methodologische und soziologische Untersuchung*. Bern, 1904, Lack und Grunau (heidelbergi disszertáció).

⁵ Ennek a bekezdésnek az elgondolásai hipotézisek, amelyek alkalmasak arra, hogy a hatalom azon általános elmélete alá integráljuk őket, amelyet a 3. lábjegyzetben említettünk. Lásd még Harold D. Laswell – Joseph M. Goldsen: *Public Attention, Opinion and Action*. Journal of Opinion and Attitude Research, Mexico City, 1947, I. köt. 3–11. oldala.

Biztosak lehetünk benne, hogy ez a különbség mindig létezni fog. Mindazonáltal nagyon is lehetséges, hogy a szakember és a laikus egyetértsenek a valóság vázlatos körvonalaiban. A demokratikus társadalomban a járható út a szakember, a vezető és a laikus közötti egyenértékű tájékozottság lehet.

A szakember, a vezető és a laikus egyformán képesek felbecsülni a világ nagy népesedési trendjeit. Oszthatják ugyanazt az általános nézetet a háború valószínűségét illetően. Egyáltalán nem nehéz elképzelni, hogy a tömegmédiákommunikációját ellenőrzők vezető szerepet vállaljanak abban, hogy az egész társadalomban mindenütt magas fokú egyenértékűség jöjjön létre a laikusnak a jelentős viszonylatokról alkotott képe és a szakember, illetve a vezető által képviselt kép között.

Összegzés

A kommunikációs folyamat három funkciót tölt be a társadalomban:

- a) a környezet felügyelete, feltárva azokat a fenyegetéseket és lehetőségeket, amelyek a közösségnek és belső összetevő részeinek értékpozícióit érintik;
- b) a társadalom összetevőinek kölcsönviszonya a környezetre adott válasz során;
- c) a társadalmi örökség átvitele.

Nagy vonalakban megfelelésekre bukkanhatunk az emberi és állati társulások, illetve az egyedi szervezet között.

A társadalomban a kommunikáció sajátos jellemzőket mutat, amikor a hatalmi tényezők félnek a belső és a külső környezettől. Ha bármely kontextusban mérni szeretnénk a kommunikáció eredményességét, számításba kell vennünk a bevonódott értékeket és annak a csoportnak az önazonosságát, amelynek pozícióját vizsgáljuk. Demokratikus társadalmakban a döntések ésszerűsége a tájékozottságon múlik, ami viszont a kommunikációtól függ – és különösen függ a figyelem egyenértékűségétől a vezetők, a szakértők és a köznép között.